

SE ÅLDERN FATABUREN

SE ÅLDERN

FATABUREN

2015

2015

SE ÅLDERN

Red. Anders Carlsson

Nordiska museets och Skansens årsbok

FATABUREN – Nordiska museets och Skansens årsbok – är en skatt av kulturhistoriska artiklar som har publicerats under mer än ett sekel.

Årsboken började som ett häfte med rubriken »Meddelanden«, redigerat 1881 av museets grundare Artur Hazelius för den stödjande krets som kallades Samfundet för Nordiska museets främjande. 1884 publicerades den första kulturhistoriska artikeln och när publikationen 1906 bytte namn till »Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift« kom de vetenskapliga uppsatserna att dominera innehållet. Från och med 1931 fick årsboken en mer populär inriktning och i stora drag den form som den har i dag. Fataburen har sedan dess förenat lärdom och sakkunskap med syftet att nå en stor publik.

Fataburen är också en viktig länk mellan Nordiska museet och Skansen, två museer med en gemensam historia och en gemensam vänförening. Varje årsbok har ett tematiskt innehåll som speglar insatser och engagemang i de båda museerna, men verksamhetsberättelserna trycks numera separat och kan rekvideras från respektive museum.

Ekonomiskt stöd från Samfundet Nordiska museets och Skansens Vänner gör utgivningen av Fataburen möjlig.

NORDISKA MUSEET

SKANSEN

Fataburen 2015

Nordiska museets förlag

Box 27820

115 93 Stockholm

www.nordiskamuseet.se/förlag

www.nordiskamuseet.se/fataburen

© Nordiska museet och respektive författare

Redaktör Anders Carlsson

Bildredaktör och bildbehandling Karolina Kristensson

Omslag och grafisk form Lena Eklund, Kolofon

Översättning Alan Crozier

Omslagsfoto »Fotografens dotter Tove dansar med sin farfar i trädgården.«

Foto: Sten Didrik Bellander, © Nordiska museet (NMA.0056089).

Pärmens insida Foto: Erik Liljeroth, © Nordiska museet (NMA.0029567).

Tryckt genom Italgraf Media 2015

ISSN 0348 971 X

ISBN 978 91 7108 577 1

Hindrich Finne, stovaktare hos Karl XI, ska ha levat 1548-1686. Oljemålning efter original av David Klöcker Ehrenstrahl (NM.O111782). Foto: Bertil Wreting, © Nordiska museet.

Gammal som Metusalem

Om fascinationen kring hög ålder

LEIF WALLIN är intendent vid Nordiska museet och var sakkunnig i utställningen *Gamlingar* 2014-2015.

Rut – en 104-åring med ungt sinne
102-åringen som cyklar en mil om dagen
103-åring med mycket på programmet
Sveriges äldste golfare fyller 105 år

Artiklar med rubriker liknade dessa är inte ovanliga i tidningar. Även som inslag i nyhetsprogram på TV dyker de upp, ofta som den där lite glada och roliga nyheten sist i programmet. Med intresse läser vi om dessa ovanligt gamla personer som berättar om sina långa liv eller de för åldern ovanliga aktiviteter de utför. De får berätta om sina minnen och svara på frågan hur de har lyckats bli så gamla. Personerna i artiklarna är, trots sin höga ålder, nästan alla pigga och krya och nyfikna på livet. Ibland behöver inte personen bakom åldern ens vara med för att vi ska bli intresserade. I *Guinness Rekordbok* och i artiklar på nätet hittar man listor över världens och Sveriges äldsta personer. Det är tydligt att vi är fascinerade av dessa »långlevare«. Men som så mycket annat är denna fascination inget nytt under solen.

I de flesta kulturer finns myter och sägner om personer som har blivit ovanligt gamla, ofta flera hundra år. Kinesen Peng Zu (född ca 1900 f. Kr.) sägs ha 800 års ålder medan Nestor, kung av Pylos, enligt *Illiaden* ska ha blivit 300 år. Gurun Trailanga Swami, född omkring 1607, sägs ha nått 279 års ålder. I myterna om dessa personer, som under sina långa liv utförde bravader och storverk, blir den höga åldern ett belägg för att de var exceptionella och inga vanliga människor. Exempel finns också i *Bibeln*. I Första Mosebok i Gamla testamentet berättas en sorts ursprungshistoria där de tidiga släktleden redovisas. I flera fall nämns höga åldrar, vilket har tolkats som tecken på att människorna i fråga har Guds välsignelse. Så blev Adam 930 och Noa 950 år. Äldst blev Metusalem som med sina 969 år också har gett upphov till talesättet »gammal som Metusalem«. De flesta långlevare på den här nivån är män. En av de få kvinnorna är Sara, som blev 127 år gammal.

Handböcker i konsten att leva länge

Från slutet av 1700-talet till början av 1900-talet gavs det ut ett flertal handböcker om hur man skulle uppnå hög ålder. Handböckerna innehåller teorier och levnadsregler bland annat om kost och motion och ger ofta exempel på långlevare. Dessa långlevare, de flesta en bra bit över 100 år, används alltså som bevis på att man kan uppnå en hög ålder bara man lever på rätt sätt. Med tanke på att medellivslängden bara var omkring 33 år under andra hälften av 1700-talet är det lätt att luras att tro att en ålder på över till exempel 60 år skulle imponera på dåtidens människor. Men orsaken till den låga medellivslängden är en mycket hög barnadödlighet. Hade man klarat sig genom barndomen fanns någorlunda goda chanser att bli gammal. Det var alltså inte unikt under 1700-talet att möta personer som var i 70-årsåldern och däröver. Men över 90 var mycket ovanligt.

En av dessa handböcker finns i Nordiska museets bibliotek. Titeln är *Konsten att lefva länge* och den skrevs av den tyske läkaren Christoph Wilhelm Hufeland. Det tyska originalet, *Die Kunst das*

menschliche Leben zu verlängern, kom ut 1796 och översattes redan året därpå till svenska. Många av de långlevare som Hufeland tar upp figurerar i både tidigare och senare handböcker och framstår som en sorts sägner.

En person som ofta omnämns är engelsmannen Thomas Parr som ska ha levt mellan 1483 och 1635. Under sitt långa liv levde han enkelt och arbetade hårt och hans död sägs ha berott på att ryktet om hans höga ålder nådde en engelsk adelsman varpå Parr bjöds in till London och där fick träffa kungen. I London fick han prova på ett liv i överflöd och lättja och han dog mycket riktigt ganska omgående vid en ålder av 152 år. Han framstår som ett tydligt bevis på vad som är rätt sorts liv – enkelhet och skötsamhet – om man vill bli riktigt gammal. Som ett tecken på den aktning man hade för Parrs höga ålder begravdes han i Westminster Abbey, där hans gravsten fortfarande går att beskåda.

En skandinavisk långlevare

Även en skandinav förekommer i handböckerna. Så här berättar Hufeland om Christian Jacobsen Drakenberg:

En Dansk, wid namn Drakenberg, född 1626, tjente ända til sit 91:sta år såsom matros på Kongl. Flottan, och tilbragte 15 år af sin Lefnad uti Turkiskt Slafweri, således i största Elände. När han war 111 år gammal, och då hade satt sig i ro, föll det honom in at gifta sig, och han tog en hustru wid 60 års ålder; men denna öfwerlefde han länge, och i sit 130:de år förälskade han sig i en ung Bond-flicka, men hwilken, såsom man wäl kan föreställa sig, afslog hans Tillbud. Han försökte dock winna denna sin Önskan hos ännu flera; men då han ingenstädes war lyckligare, beslöt han änteligen at förblifwa ogift, och lefde således ännu 16 år. Först år 1772 dog han i sit 146:te år. Han war af nog häftigt Temperament, och wisade ofta sin Styrka ännu i de sista åren af sin lefnad.

Christian Jakobsen Drakenberg dog 1772 vid en uppgiven ålder av 146 år. När detta porträtt gjordes ska han, enligt påskriften på baksidan, har varit 136 år. Oljemålning, okänd konstnär (NM.0048439). Foto: Bertil Wreting, © Nordiska museet.

Drakenberg uppgav själv att han var född 1626 i Bohuslän (som då tillhörde Danmark) och blev långt före sin död 1772, vid 146 års ålder, berömd och omtalad. Med hjälp av sin berättarkonst fascinerade han sin omgivning med historier från sitt långa och spännande liv som sjöman, slav och soldat i tre stora krig under till slut sju kungar. Under perioder bodde han på slott och herrgårdar hos personer som ville ta del av hans historier och umgås med en så gammal person och han blev på så vis försörjd. Under sina sista år hade han även pension från den danske kungen Christian VI, detta

just på grund av den så exceptionellt höga åldern. Drakenberg blev en legend redan under sin livstid men har inte fått funktionen av förebild i handböckerna. Här verkar det mer vara ett ovanligt och spännande liv som gör att han kvalificerar sig som ett exempel på långlevare.

Drakenberg blev avporträtterad minst tre gånger av kända konstnärer under sin livstid, bland annat av Carl Gustav Pilo 1741. Av dessa porträtt gjordes sedan många kopior varav två finns i Nordiska museets samlingar. De är bägge naivistiska men har ändå kvar drag av originalmålningarna.

Intresset kring Drakenberg levde kvar även efter hans död. Han balsamerades och ställdes ut i Århus domkyrka och fanns där till beskådande fram till 1840, när den danska drottningen Caroline Amalie besökte kyrkan och förklarade att Drakenberg borde begravas på ett anständigt sätt. Kistan flyttades till en krypta men trots det fick han inte vila i frid. På 1940-talet lät skeppshandlare Sophus Johnsen (1869–1950) – som sedan ungdomen var oerhört fascinerad av Drakenberg – göra en avgjutning av hans mumie. En av dessa avgjutningar hamnade så småningom i Strömstads museum. Vart originalmumien tog vägen vet ingen i dag.

Historien om Drakenbergs höga ålder fortsätter ännu i dag att locka till kommentarer. Den danske professorn i gerontopsykologi, Pia Fromholt, har studerat fallet närmare och kommit fram till att Drakenberg inte blev 146 år men troligen ändå för tiden ovanligt gammal, kanske närmare 100.

I Nordiska museets samlingar finns ett ytterligare porträtt som visar en riktig långlevare, nämligen stovaktaren (ibland beskriven som skogsvaktaren) Hindrich Finne. Enligt *Svensk Familjejournal* från 1882 arbetade Finne åt Karl XI vid Kungsör. Han var favorit hos kungen som gärna lyssnade på hans historier. Finne ansågs vara mycket gammal och skulle precis som Drakenberg ha levt under sju kungar. Kung Karl ville att hans hovmålare David Klöcker Ehrenstrahl skulle måla av honom men det ville han inte själv eftersom han var övertygad om att han skulle dö om så skedde. Men kungen ville ha sitt porträtt, lurade i Finne en del vin och lät sedan

Ehrenstrahl avporträtterar honom när han sov. Dagen efter dog han. Enligt påskrift på originalporträttet ska Finne ha fötts 1548 i Finland och dött 26 september 1684 vid en ålder av 136 år, 8 månader och 17 dagar. Porträttet i Nordiska museets samlingar är en kopia av Ehrenstrahls.

Sant och osant

Letar man i kyrkböcker från 1700- och 1800-talen kan man se att Drakenberg och Finne inte var unika. Demografen Hans Lundström vid Statistiska Centralbyrån (SCB) har analyserat uppgifter om höga åldrar och kommit fram till att det under 1700-talet registrerades många ovanligt gamla människor. Åren 1751–1760 uppges 449 personer ha avlidit vid en ålder av 100 år eller däröver. Men sedan minskar antalet och från 1861 och hundra år framåt är det tvåsiffriga tal. Att siffran är så hög under 1700-talet beror på att de som då uppgavs vara över 100 år var födda på 1600-talet och alltså före 1686 års kyrkolag, i vilken det blev obligatoriskt för socknarna att föra bok över döda och födda. Många socknar hade fört listor över födda och döda även tidigare men gjorde det mer systematiskt efter 1686. Den uppgift om vid vilken ålder en person dog, och som fördes in i kyrkböckerna, var sällan verifierbar, utan prästerna fick lita på de uppgifter de fick från till exempel släktingar till den avlidne. Inte heller senare var kyrkoböckerna helt tillförlitliga men från 1860 anses uppgifterna vara förhållandevis säkra.

I och med att det blev lättare att verifiera extremt långa liv genom den utvecklade folkbokföring som kom i många länder under 1800-talet blev somliga tveksamma till tidigare seklers uppgifter om långlevare. På 1870-talet gav engelsmannen William John Thoms ut en bok i vilken han hävdade att det inte är så troligt att de många historierna om personer som blivit långt över 100 år var sanna då det nästan aldrig fanns några säkra bevis. Men alla ville inte låta sig överbevisas. Thoms mötte stort motstånd och kom själv att kalla sig »den mest utskälda mannen i England«. Trots det kan man ändå se tendenser på att dagstidningarnas uppgifter om

långlevares ålder korrigerades och hamnade i paritet med SCB:s statistik.

Longevity Research Group startades 1990, är ett internationellt nätverk med bas i Kalifornien och består av personer som har intresse för långlevare. Gruppen har tagit på sig uppgiften att lista världens äldsta personer och verifiera deras ålder – något som fortfarande behövs, trots bra folkbokföring i många länder. I en intervju i *Smithsonian Magazine* 2014 berättar Thomas Perls, som ingår i nätverket, att 98 procent av alla som påstår sig vara över 115 år luras och uppger en högre ålder än den verkliga. Förklaringarna är många och till dem hör att en del vill bli kända (eller åtminstone deras släktingar) medan andra vill komma åt någon speciell pension eller backas upp av en lokal myndighet som ser fördelar med att ha någon så gammal i sitt område. Med noggranna kontroller avslöjar nätverket fuskarna och de får inte komma med på deras lista.

I tidningarnas värld

I Nordiska museets arkiv finns ett stort klipparkiv med, bland mycket annat, tidningsartiklar om äldre personer. Majoriteten av dessa artiklar är från 1920 till 1970 och många av dem handlar om jubilarer med hög ålder eller mer allmänt om personer som har blivit ovanligt gamla. Med tanke på mängden är det lätt att dra slutsatsen att denna typ av artiklar var populära bland läsarna.

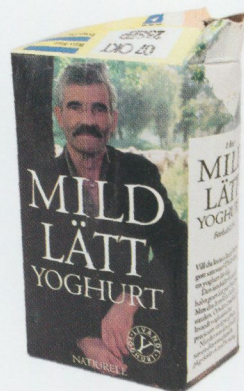
Läser man dem ser man också snart mönster i framställningen. Journalisterna vill gärna komma åt de äldre personernas minnen, som får fungera som titthål tillbaka i historien. Utgångspunkten verkar vara att ju äldre minnen desto bättre. Exempel på rubriker är »Svenskt liv under fem kungar«, »Gårdsmannen som minns Karl XIV Johan«, »Han är äldre än julgranen«. Gemensamt är också att journalisterna frågar om personernas egna minnen av allmänt kända historiska händelser, exempelvis nödåren på 1860-talet, någon kungs död eller nya tekniska landvinningar (som den första bilen i trakten). Genomgående beskrivs personerna som pigga och krya och fortfarande arbetsamma: »87-åring på åkern«, »Åmots

äldste läser utan glasögon». Någon enstaka krämpa kan nämnas, men oftast sägs i samma mening att åldringens intellekt är det i alla fall inget fel på. Det är lätt att få intrycket att riktigt gamla och samtidigt sjuka personer skrivs det inga artiklar om. För att bli omskriven ska man alltså kunna berätta intressanta eller spännande minnen och inte vara krasslig samt vara så gammal som möjligt – är man 100 år eller däröver är man extra intressant. Men tidningar som inte har så stora upptagningsområden kan tumma på hur gamla intervjuoffren behöver vara för att ändå vara värda att skrivas om.

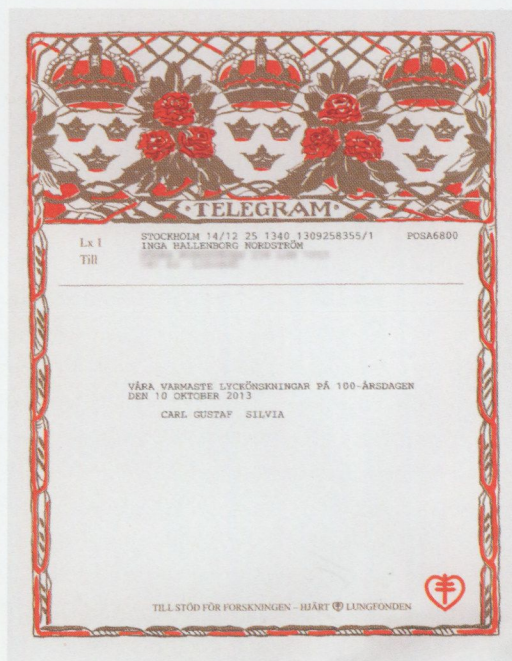
Det ovan beskrivna mönstret gäller de äldre klippen men kan även skönjas i nutida artiklar. Efter några sökningar på nätet och läsande av artiklar möts man av liknande rubriker och innehåll: »100-åringen fixade nytt pass och tog ett nytt kliv till Solkusten«, »Fyller 100 år: Tränar på gym«, »Dagny, 100 år, bloggar varje dag«. Hundraåringar är fortfarande mest populära – om de är pigga och alerta. Och även om inte alla blir omskrivna så anses hundraårspassagen vara så pass värd att fira att Kungahuset, sedan flera decennier, skickar telegram till alla som uppnår den. Tidigare hittade man jubilarerna i tidningars notiser men i dag, när hundraåringarna blir allt fler för varje år, skickar man förtryckta hälsningar genom ett samarbete med Skatteverket och Rikstelegram. En kopia går till Hovet för arkivering.

Blir man gammal av att äta yoghurt?

Det är inte så ofta vi träffar på riktigt gamla i reklam, inte ens när produkten i fråga vänder sig till en äldre målgrupp. Men när det gäller yoghurt och liknande varor ser det annorlunda ut. Orsaken till detta är att den ryske bakteriologen Elie Metchnikoff år 1910 presenterade forskningsrön om att orsaken till att vi åldras är giftiga bakterier i magen – och att vi med hjälp av syrad mjölk delvis skulle kunna hindra åldringsprocessen. Under den senare delen av 1970-talet bestämde sig den amerikanske reklamkamakaren Peter Lubalin för att använda sig av dessa teorier i en reklamkampanj

Yoghurtpaket från 1991. Likt flera andra producenter har Arla här valt en äldre person från ett syd- eller östeuropeiskt land som motiv på förpackningen (NM.0317306). Foto: Ridde Johansson, © Nordiska museet.

Hundraårstelegram från kungaparet.

för den amerikanska yoghurten Dannon. Hans team hittade uppgifter om att det vid Svarta havet i Georgien fanns personer som blev ovanligt gamla och att dessa åt yoghurt. Man spelade därför in reklamfilmer visande personer från detta område som i hög ålder utförde olika sysslor, bland annat en 89-årig man som åt en Dannon-yoghurt medan hans 114-åriga mamma tittade på. Det påstods inte i reklamen att man skulle bli gammal bara för man åt yoghurt men i bild fanns kopplingen där.

Reklamen blev en succé i USA och sedan dess har yoghurt- och filproducenter ofta använt sig av just äldre personer, gärna från södra eller östra Europa, som motiv i reklam och på förpackningar.

Detta har fortsatt även sedan det stått klart att dessa georgier inte blev fullt så gamla som det ibland påstods. De höga åldrarna förklaras i realiteten av att en stor och utbredd respekt för äldre har gjort det fördelaktigt att framhäva sig som riktigt gammal. Vilket i sin tur har lett till att somliga nog har skarvat sin ålder en hel del.

Stålfarfar

Vi har hittills sett att det är personer över 100 som verkar vara mest fascinerande. Men om äldre personer gör något som är ovanligt för sin ålder, så lystrar vi också till vid lägre åldrar: »90-åring slog Hole-in-one«, »96-åring prisad för största orienteringsbedriften«, »93-åriga Greta var lucia för första gången«. Går vi tillbaka till 1950-talet så kunde till och med en 66-åring få journalister att skriva artiklar. Stålfarfar, eller Gustav Håkansson som han hette, ansågs med denna ålder vara för gammal för att delta i cykeltävlingen Sverigeloppet år 1951 och bestämde sig för att köra loppet utom tävlan – men samtidigt med de tävlande. Loppet var 176 mil, från Haparanda till Ystad, och skulle ske på vanliga cyklar. Stålfarfar, som såg mycket äldre ut än han var, med grått hår och stort skägg, cyklade på sin gamla cykel och fick betydande medial uppmärksamhet, särskilt som han vann loppet (men alltså utom tävlan). När han gick i mål i Ystad väntade omkring 5 000 åskådare på honom och *Dagens Nyheter* rapporterade om att det nästan blev panik i målfällan. Stålfarfar cyklade några år senare hela vägen till Jerusalem och fick återigen mycket uppmärksamhet. Sin sista längre cykeltur gjorde han vid 100 års ålder. Han dog 1987, nästan 102 år gammal. Hans hustru hade dött året innan, 105 år.

I litteraturens värld

Även inom litteraturen hittar vi exempel på fascinationen för hög ålder. Bara för att nämna ett exempel: *Hundraåringen som klev ut genom fönstret och försvann* är en roman från 2009 av Jonas Jonasson som handlar om Allan Karlsson, en man som levtt ett händelse-

rikt liv med många äventyr men som nu bor på ett ålderdomshem. På sin hundraårsdag lämnar han hemmet för att återigen ge sig ut på äventyr och lyckas bli jagad av både poliser och knarklangare. Boken blev en succé och var 2010 års mest sålda bok. Även filmatiseringen 2013 blev mycket framgångsrik och en uppföljare har diskuterats.

Vi känner igen temat här från exempelvis sägnerna kring Drakenberg och det är lätt att dra slutsatsen att en bidragande orsak till bokens och filmens framgångar är just att huvudpersonen är en pigg åldring som gör oväntade och ovanliga saker för sin ålder – ett upplägg som har gått hem tidigare. Men boken blev inte recenserad i de större tidningarna, bland annat beroende på att den ansågs vara för enkel i både språk och handling, kanske också för att »kritiker gillar sånt som skaver, mer än sånt som är skönt. Och 'Hundraåringen' är så mycket feelgood en bok kan bli«, som Andreas Ekström skriver i en kommentar i *Sydsvenskan*. Boken berättade alltså inte »rätt« historia. Den skildrade visserligen en populär figur men inte på ett sätt som hörde hemma på kultursidornas debatter om äldre och åldrande.

Är vi rädda för att dö?

Varför fascinerar vi av långlevare? En del i det hela är att vi har en dragning åt det annorlunda, det som sticker ut, rekord av något slag – vilket hela *Guinness Rekordbok* är ett uttryck för. Men troligen är också vårt intresse för långlevare ett bevis på att många bär på en önskan om att själv bli riktigt gammal och samtidigt förbli frisk. Eller om man vänder på det: en rädsla för sjukdom och död. Precis som intresset för nyheterna om osannolika Lottovinster speglar våra finansiella drömmar gör dessa historier om långlevare att vi kan fortsätta drömma om ett längre och friskare liv än det troliga.

Genomgående i många av exemplen ovan är att långlevarna har levt ett enkelt och strävsamt liv, utan excesser. Det finns någon sorts moralpredikan i det hela, ibland mycket tydligt, som när eng-

elsmannen Parr dog kort efter att ha fått leva ett liv i lyx i London. Andra gånger, såsom i många av tidningsartiklarna under 1900-talet, säger inte journalisterna rakt ut att man ska leva ett enkelt liv men i beskrivningarna av de gamla framgår det ändå tydligt att *detta är den rätta vägen för ett långt liv*. Dock kan man se en avvikande tendens i de senaste decenniernas artiklar som berättar om att långlevare ändå lyxar till det med lite vin eller röker ibland. Hundraåringen som klev ut genom fönstret i romanen och filmen visar på ett likande sätt att ett litet – eller betydande – mått av risktagande nog är acceptabelt.

Något som vi inte ser i exemplen ovan är berättelser om långlevare som är sjuka och har stort behov av omsorg. Dessa borde rimligen också finnas och är troligen vanligare. Men dessa liv och omständigheter väljs alltså bort i media och vi vill inte gärna läsa om dem. »Av kärnvirke« och »Själsförmögenheter i gott behåll« är kommentarer som ofta återkommer i artiklar om en ålder som egentligen är förknippad med sjukdom, problem och död. På så vis lever drömmen om ett långt liv vidare som just en dröm.

Långlevarna i framtiden?

Människans medellivslängd ökar och därmed också antalet hundraåringar. 1990 fanns det omkring 600 stycken, i dag är de närmare 2 000. Fortsätter denna ökning lär det inte vara lika intressant att läsa om hundraåringar i framtiden. Forskningen om vad det är som gör att vi åldras och hur man ska stoppa åldrandet fortgår. Aubrey de Grey, forskningschef påSENS Foundation i Kalifornien, sade på en föreläsning vid Princeton University 2012 att »vi vet inte hur gammal den första människa som blir 150 år är i dag, men det är så gott som säkert att den första människa som blir 1 000 år är mindre än tjugo år yngre«.

Frågan man lätt ställer sig är: Hur gammal måste man bli om hundra år för att man ska kvalificera sig till att bli omskriven som en långlevare? Kanske är vi då tillbaka vid de åldrar som patriarkerna i Bibeln hade. Eller så har vi helt enkelt slutat att dö.

Hög ålder är alltså ett fängslande motiv i bildkonsten. Gösta Steen porträtterades i projektet »100!« som visades på Arbetets museum i Norrköping under våren 2015. Foto: © Carl von Scheele.